

Є.Лебідь, асп.

СВОЄРІДНІСТЬ МОДЕЛЮВАННЯ ТЕКСТУ-ПОПЕРЕДНИКА У ШЕВЧЕНКОВИХ ПЕРЕКЛАДАХ УРИВКІВ "СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ" ("ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ", "З ПЕРЕДСВІТА ДО ВЕЧОРА...")

Використовуючи окремі положення теорії літературної комунікації (зокрема, ідею —комунікативного ланцюга", що має такі складники: автор (експедієнт) – текст – читач (перципієнт) та розробки А.Поповича у галузі перекладознавства, ми визначаємо переклад як своєрідну модель першоджерела, що належить до вторинного комунікативного акту, тобто

– як метатекст. Тоді оригінал тексту, на основі якого робиться переклад (метатекст), виступає прототекстом і репрезентується у —первинній" комунікації. Р.Зорівчак зауважує, що оригінал, який передує перекладу, є певною —системою" [2, 33], у якій кожен елемент має власне семантичне, комунікативне та естетичне навантаження, яке митець повинен відчутти, зрозуміти й передати у структурі метатексту. Відтак, переклад з точки зору метакомунікації постає як новий твір, що виник із тексту- попередника; це дозволяє розглядати його не лише як —даність", але й як

—документ творчого руху" [4, 42].

Досліджуючи переклади —Слова о полку Ігоревім" або його фрагментів в українській літературі початку – 60-х рр. XIX ст. (М.Шашкевич, І.Вагилевич, М.Максимович, Т.Шевченко), ми маємо справу із інтралітературною (внутрішньою) інтерпретацією тексту, так званім —перегуком століть" [6, 162] у межах однієї літературної традиції. Найчастіше ці переклади-моделі —Слова" спрямовані на те, щоб —усунути мовні та стилістичні перепони" [6, 162], які виникали у реципієнта під час прочитання оригінального тексту давньої літератури. Кожен, із означених митців, намагаючись зберегти —історичний колорит" [10, 284] —Слова о полку Ігоревім" та епохи, коли воно було написано, створював власну більшою або меншою мірою оригінальну метатекстуальну інтерпретацію пам'ятки. Це відбувається завдяки авторській майстерності та оригінальній формі й —темним" місцям у структурі —Слова", що, за слушним міркуванням М.Рильського, —дають кожному перекладачеві волю по-своєму трактувати прекрасний твір" [7, 147]. Тому зміст і форма класичного оригіналу зазнавали у авторських переробках різномірних змін (уточнення, нове прочитання окремих елементів тексту, зміна їх

стилістичного забарвлення), що дозволяє нам визначати їх як повнофункціональні метатексти. З точки зору стилістичної модальності метатексти такого зразка, вважає А.Попович, мають аффірмативний характер, тобто відзначаються —позитивним ставленням маніпулятора при відтворенні тексту" [6, 151], а —семантичне ядро" [6, 150] у них запозичене із оригіналу (прототексту).

Проте, не можемо не помітити суттєві відмінності між перекладами

—Слова о полку Ігоревім" різними авторами. Наше завдання — визначити ступінь оригінальності Шевченкової метатворчої діяльності над пам'яткою, що може бути зроблено лише після докладного аналізу перекладів —Слова" іншими митцями початку — середини ХІХ століття (М.Шашкевичем, І.Вагилевичем, М.Максимовичем) та співвіднесення, порівняння уривків з їх метатекстів із метатекстовими переробками фрагментів прототексту Т.Шевченка:

- бій на річці Каялі;
- плач Ярославни.

Своєрідним —посередником" у наших зіставленнях авторських метатекстів виступатиме оригінал —Слова" як еталон, на основі якого можемо робити висновки відносно міри метамовної, метатворчої роботи кожного митця та правомірності, доцільності використання ним тих чи інших форм, стилістичних засобів у власному новоствореному тексті.

Отже, перші найраніші художні переклади —Слова о полку Ігоревім" в українській літературі були зроблені у 30-х рр. ХІХ ст. М.Шашкевичем та І.Вагилевичем. Щоправда, від перекладу М.Шашкевича до нашого часу зберігся лише уривок —Плач Ярославни" (1833). Переклади обох авторів є прозовими (із ритмічною, наближеною до прототексту будовою); назагал, вони відзначаються збереженням змісту та образності Київоруської пам'ятки, точною передачею історичного колориту тексту-попередника.

Так, переклад М.Шашкевичем уривка —Слова" —Плач Ярославни" є буквральним і збігається із оригіналом майже дослівно. Митець зберігає у своєму метатексті не лише окремі іменники-маркери епохи (—вої", —ладо", —тули"), але й застарілі форми дієслів, прикметників, займенників (—его",

—воззелій", —теплоє", —красное"), що, на наше переконання, підкреслює його цілковиту залежність від прототексту древньої пам'ятки. Проте, можемо зауважити у перекладі М.Шашкевича і власне авторські вставки, що збагачують зміст оригіналу новими семантичними якостями. Наприклад, до відносно однакового, повтореного тричі у —Слові" своєрідного —заспіву" Ꙗ —Ярославна рано плачеть въ Путивлѣ на забралѣ а ркучи" [8, 368], автор додає епітети —жалібно", —жалосно", що посилюють емоційну напругу сюжету, заявлену в оригіналі, а також перекладає іменник —забрало" (або —забороло") та дієслово —ректѣ" (—а ркучи"), замінюючи їх на нові, більш сучасні, форми, щоб поліпшити сприйняття тексту сучасним йому реципієнтом: —Ярославна ранком

плаче на стіні міста Путивля, жалосно промовляючи..." [9, 63].

З цією ж метою введена М. Шашкевичем і прикладка —трава" у реченні-звертанні Ярославни до вітру: —Чому, господине, моє весілля розвіяв-єсь по траві-ковилі?" [9; 63]. Зауважимо, що у цьому реченні, як і в інших місцях перекладу М. Шашкевича, ми неодноразово зустрічаємо діалектні форми слів (—ся розлігає", —леліав-єсь", —засулею"), які засвідчують метамовну роботу митця над текстом оригіналу. Також важливим у перекладі митця є й те, що, як слушно зазначає Л.Задорожна, він не просто вживає діалектні форми, а й значною мірою їх —наближає до лексики "Слова" F "пробил єси, леліал єси" [1, 34]. Але у тексті М. Шашкевича знаходимо і неточність: автор перекладає епітет —жестокий" як —дивний" F —втру князю кровавії его рани на дивнім тілі" [9, 63], що є абсолютно невідповідним та невмотивованим змістом оригіналу, відтак розуміння функції цього означення у тексті порушується.

У своєму перекладі —Слова о полку Ігоревім", що повністю зберігся, І. Вагилевич, як і М. Шашкевич, намагається наблизитися до змісту й форми прототексту, зберегти його історичний дух та образність. У змалюванні картини бою митець майже повністю дотримується словоформ, заявлених у —Слові". Втручання І. Вагилевича у оригінальний текст є, на наше переконання, мінімальним, оскільки він обмежується вкрапленням подекуди діалектичних форм, на зразок:

—кервою полляна", —ту ся браття розлучили" [9, 67]. Переклад митця є дещо формалізованим, а його надуживання застарілими лексемами прототексту переобтяжує метатекст, утруднює його сприйняття сучасним читачем. Відтак, не можемо не погодитися із думкою С. Ковганюка, що у

—перекладі найбільш треба прив'язуватися до думки і найменш до слів" [3, 11], оскільки саме дослівність, —підрядковість" [6, 149] знижує вартісність перекладу І. Вагилевича.

Хоча, на нашу думку, іноді І.Вагилевич впадає в іншу крайність, навпаки невмотивовано модернізує оригінал, перекладаючи —стязѣ" як

—прапори", а —русичи" як —русини". Подібний недоцільний переклад окремого слова у метатексті І Вагилевича знаходимо і в —Плачі Ярославни", у звертанні княгині до вітру: —О вітре, ларусе!" [9, 71] (замість —вітрило"). Натомість, він залишає неадаптованими у —Плачі" такі застарілі слова із прототексту як —незнаємо", —кучит", —абих".

Але більш вдало, ніж М. Шашкевич, митець перекладає означення

—жестоцѣм" як —скоснілім " [9, 71], тобто тіло князя закрістило, ствергло від болю та ран. На нашу думку, стилістично ближчим до оригіналу й водночас вправно адаптованим до традиції сучасної автору літератури у перекладі І. Вагилевича є й звертання Ярославни до сонця: —Світле і тресвітле сонце! Всім тепле і красне єси. Чому-сь, господине, простер свій горячий луч на мужа військо в полі безвіднім жаждою їм луки спачив, тугою їм сагайдаки заткав?" [9, 71]. Порівняймо у М.Шашкевича:

—Світле і тресвітле сонце! Ти всім тепле і красне. Чому, господине простерло-сь горячую свою лучу на ладині вої? В полі безводнім жаром луки їм попачилось, тугою тули заткалось" [9, 63]. Як бачимо, у метатексті М.Шашкевича менше відповідності словесним та граматичним нормам сучасної йому літературної мови, а втручання митця у текст оригіналу обмежується лише формальною зміною графіки та дослівним перекладом окремих слів.

Зовсім іншу якість перекладу, кардинально нову, зроблену у руслі Романтизму, на наш погляд, являє М. Максимович у своїй творчій роботі над —Песней о полку Игореве переведенной на украинское наречие" (1857; 1859). Досліджуючи старокиївську пам'ятку, він відзначає її спорідненість —с нашим древним летописанием и народным песнопением" [9, 11]. Саме тому, митець, слідуючи естетичним засадам Романтизму в українській літературі ХІХ ст., у яких віддавалася перевага народнописенній, фольклорній традиції, та власній творчій інтуїції, відмовився від своєрідної ритміки, наявної у прототексті, й переклав пам'ятку складом українських пісень із сталим римуванням. Вважаємо за потрібне підкреслити, що М.Максимович, на відміну від своїх попередників, відступає від дослівної точності у перекладі, а підбирає відповідне слово (словосполучення) —залежно від функції його у контексті" [10, 300]. Митець у своєму метатексті повністю адаптує текст

—Слова" для сприйняття сучасного йому читача, —стилістично перекодує його" [6, 166] і майже не залишає слів-маркерів історичної епохи українського Середньовіччя; лише окремі застарілі іменники, на зразок, —стяги", —тули", дозволяють ідентифікувати його з оригіналом. Натомість, він вживає фольклорні елементи, збагачуючи оригінальний зміст—Слова о полку Игоревім" авторськими вставками:

– зіставлення (—То не хмари громові / Гримлять безустанку / Гримлять шаблі об шоломи..." [9, 82]);

– порівняння (—То княгиня Ярославна / У Путивлі на стіні / Заридала, загукала, / Як зозулька на зорі..." [9, 94]);

– вислови із кордоцентричним забарвленням (—Серце замирає" [9, 83], або —До серденька пригорну" [9, 94]);

– звертання (—Ой ти вітре, буйний вітре..." [9, 94];

– народнописенні зачини (—Ой ізранку до вечора..." [9, 82]).

Також, зауважимо, що митець для посилення експресії прототексту додає до структури тексту колоритні епітети: —Там на березі *кривавім/ Бистрої* Каяли..." [9, 83], або —...пробив/ *Круті* гори кам'яні" [9, 94]. Схоже семантичне навантаження несе у метатексті М. Максимовича нагромадження синонімічних дієслів, що підкреслює динаміку подій прототексту: —Летять, *свистять* стріли..." [9, 83]. Не можемо оминати увагою й те, що автор значно розширює стилі картини —Слова", додаючи уточнення й повтори: —І сватів своїх впоїли, / І полягли самі; / Ой полягли за Руську землю / Вони головами..." [9, 83].

Отже, творча робота М.Шашкевича, І.Вагилевича та М.Максимовича над текстом —Слова о полку Ігоревім" свідчить про те, що українська літературна традиція вже виробила свої власні підходи та методи у галузі метакомунікації, зокрема й інтраперекладу. Основним своїм завданням, як ми переконалися, митці вважали збереження змісту оригінальної пам'ятки киеворуського Середньовіччя та колориту й образності змалюваної історичної епохи.

Т. Шевченко, творчо засвоївши набутки своїх попередників, також створив переклади фрагментів —Слова" —Плач Ярославни" — у двох редакціях (що свідчить, за твердженням С. Ковганюка, —про серйозне й вимогливе ставлення Шевченка до перекладу" [3, 65]) та зображення картини бою русичів із половцями на річці Каялі. На нашу думку, важливим є той факт, що з усього обсягу прототексту поет звернув увагу саме на ці два епізоди, оскільки це —окреслює точніше той сюжетний комплекс, який Шевченко виділяв, облюбував у старій пам'ятці" [3, 67].

Як і М.Максимович, Т.Шевченко у своєму перекладі застосував сучасні йому естетичні критерії при виборі стилістичних та лексичних відповідників прототексту. Найяскравіше це засвідчує перша редакція

—Плачу Ярославни", у якій митець трансформував образну палітру пам'ятки, доповнивши її новими образами, як із власного творчого доробку, так і з українських фольклорних джерел. Поет-перекладач, як зазначає А. Попович, ніби —пропускає текст крізь фільтр власної поетики" [6, 163], і завдяки метатекстовій роботі над прототекстом прагне

—оживити" його, зробити більш відкритим для сучасного реципієнта, посилити інтерес до нього. Так, наявне у —Слові" порівняння Ярославни із зозулею, —зигзицею", він посилює цілком народнописаним образом

—чайки-вдовиці", що оплакує неминуче нещастя: —Полечу, каже, зигзицею,/ Тією чайкою-вдовицею,/ Та понад Доном полечу..." [13, 129]. Проте, Т. Шевченко використовує у перекладі й елементи прототексту (окремі застарілі лексеми, на зразок, —град", —зигзиця", —вої", —ладо"), які у контекстуальному обрамленні слів нової літературної мови набувають

—характерного стилістичного сенсу" [6, 166].

Також, не можемо оминати увагою й значне посилення динаміки сюжету у Шевченковому перекладі —Плачу", що створюється завдяки внесенню у метатекст власне авторських —підсилюючих епітетів" та —нагромадженню синонімів"[5; 76]: —І на тілі,/ На княжім білім, помарнілім,/ Омий кров суху, отру/ Глибокій, тяжкій рани..." [13, 129], або повторенню дієслів: —І плаче, плаче Ярославна"[13, 130].

Важливою відмінністю першої редакції перекладу Т.Шевченка —Плачу Ярославни" від мета текстів М.Шашкевича, І.Вагилевича та М. Максимовича є значне творче розширення меж прототексту, коли він, як пише П. Попов, —образ ледве намічений, іноді в одному тільки слові... розгортає в цілу картинку" [5, 76]. Так, наприклад, рядок оригінального тексту, у якому Ярославна докоряє вітру: —Чому, господине, мое веселіє

по ковылію развѣя" [8, 368], автор подає цілком у душі своєї поетики як розлоге, емоційне звертання: —А ти, прелютій... Горе! Горе! / Моє веселіє украв./ В степу, на тирсі розібгав" [13, 129]. Схожу експресію спостерігаємо й у проханні княгині до сонця: —Спалив і князя, і дружину, / Спали мене на самоті! / Або не грій і не світи.../ Загинув ладо... Я загину!" [13, 130]. Зауважимо, що монолог Ярославни у тексті Т. Шевченка має багато спільного із монологами-розповідями інших героїнь поета, оскільки глибоко розкриває та мотивує її переживання.

Друга Шевченкова редакція перекладу —Плачу Ярославни" є більш

—лаконічною" [11, 34], буквальною, дослівною, із мінімальним втручанням поета в оригінальний текст, що свідчить про —самообмеження зрілого митця" [11, 34]. Митець залишає незмінними епітети, заявлені в прототексті. Так, якщо в першій редакції знаходимо фольклорні означення —біле", —помарніле" (тіло князя), то вже у другій **Ѣ** вжите близьке за змістом до оригіналу (—жестоцѣмь") **Ѣ** —дебеле", тобто міцне, дуже. Також, Т. Шевченко привносить у власний текст порівняно більше старослов'янізмів (якщо у першій редакції шість слів на 53 рядка, то у другій, неповній, яка має 16 рядків, **Ѣ** їх п'ять), що помітно архаїзує зміст метатексту та значною мірою наближає його до оригіналу.

У такому ж стилі, на нашу думку, витриманий і переклад митцем центрального трагічного епізоду —Слова" **Ѣ** картини поразки війська Ігоря на Каялі. Т. Шевченко від традиційної для XIX століття системи віршування та викладає фрагмент перекладу у ритміці схожій із прототекстом. Окрім цього, він залишає чимало застарілих лексем (—шеломи", —каленая", —пир"), іноді вносячи їх навіть із інших місць оригіналу, як, наприклад, порівняння Всеволода із буй-туром. Щоправда, поет все ж таки дещо видозмінює прототекст, додаючи до імениників прикладки, на зразок —журба-туга", —крові-вина", що, безумовно, підкреслює народнописенну традицію у творі. Варто зазначити, що останні рядки у перекладі фрагменту бою: —Високі гнулися дерева.../ Додолю гнулися, журились!" [13, 132] є дещо розширені, порівняно із оригіналом та нагадують рядок із ранньої балади поета —Причинна":

—Додолю верби *гне* високі" [12, 11], що ще раз засвідчує прагнення Шевченка внести у метатекст пам'ятки елементи власної творчості.

Також, підкреслимо, що Шевченко у своєму метатексті дуже точно підбирав слова-відповідники оригіналу (—разлучиста" **Ѣ** —різнилися", —никнути" **Ѣ** —слатися"), що дозволяє йому не лише просто дослівно перекласти текст —Слова", але й, на відміну від попередників, більш влучно передати сучасному читачеві зміст —Слова", зберегти й дооснажити семантику його образів та —справляти на читача... естетичне враження аналогічне впливові оригіналу" [2, 53]. На наше переконання, це відбувається завдяки тому, що, як писав М. Рильський, —між автором оригіналу і перекладачем була внутрішня спорідненість" [7, 26] **Ѣ** любов до Руської землі та перейнятість її долею.

Отже, в українській літературі ще до Т.Шевченка була започаткована М.Шашкевичем, І.Вагилевичем і М. Максимовичем традиція метатекстуальної переробки текстів давньої літератури — внутрішньолітературний переклад. Саме те, що кожен митець більшою або меншою мірою творчо інтерпретував зміст і форму оригінальної пам'ятки, вносячи у переклад власне авторські елементи, дозволяє нам визначати їх саме як метатексти, що постали на ґрунті конкретного прототексту. («Слова о полку Ігоревім»). Такі авторські метатексти-переклади були спрямовані на адаптацію та модернізацію тексту-попередника на стилістичному рівні й прочитання у ньому «темних», незрозумілих елементів. Т.Шевченко, безумовно, враховуючи доробок своїх попередників, а найбільше М.Максимовича, вніс у процес інтралітературного перекладу тексту власні художні методи, зокрема:

- посилення експресивності, емоційної складової передтексту;
- внесення фольклорних, народнопісних елементів у текст;
- розгортання стислих картин оригіналу за рахунок привнесення у твір елементів власної творчості.

1. *Задорожна Л.М.* Перші переклади та переспіви «Слова о полку Ігоревім». Переклади М.Шашкевича, І.Вагилевича, М.Максимовича // Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. Випуск 28. Ф К., 1986; 2. *Зорієчак Р.* Словесний образ в художньому перекладі// "Хай слово мовлено інакше...": Статті з теорії, критики та історії художнього перекладу/ Упоряд. В. Коптілов/ Ф К., 1982; 3. *Ковганюк С.* Практика перекладу. Ф К.; 1968; 4. *Новикова Л.* Перекладач і класика. (Про форми і межі перекладацької інтерпретації). / "Хай слово мовлено інакше...": Статті з теорії, критики та історії художнього перекладу/ Упоряд. В. Коптілов / Ф К. 1982; 5. *Попов П.М.* Шевченко й «Слова о полку Ігоревім»// Літературна критика. —1937. — Вип. 4; 6. *Полович А.* Проблемы художественного перевода: Учеб. пособие. Пер. со слов. — М.,1980; 7. *Рильський М.Т.* Мистецтво перекладу. Ф К., 1975; 8. Слово о пльку ИгоревЪ...// Яценко Б.М. Слово о полку Ігоревім як історичне джерело. Тасмниці давніх письмен. — К., 2006; 9.—Слово о пльку Игореве" в українських художніх перекладах і переспівах 19-20 ст./ За ред. С.І. Маслова. Ф К., 1953; 10. *Федоров А.В.* Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак. иностр. яз. Учеб. пособие. Ф М, 1983; 11. *ШерехЮ.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка// ШерехЮ. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. Ф т.3. Ф Харків, 1998; 12. *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: У 12 т./ Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Ф К., 2001. Ф Т.1.: Поезія 1837–1847/ Перед. слово І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського; 13. *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Ф К.: 2001. — Т.2.: Поезія 1847-1861.